

Ideologiset ristiriitaulottuvuudet poliittisen etäännyttämisen selittäjinä*

MARJA NISSINEN

1. Perinteisen politiikan vastakohtaisuuksien kyseenalaistaminen

Poliittisen järjestelmämme on joskus sanottu lepäävän muuttumattomuuden automatiikan varassa. Poliittisen ryhmittymisen institutionalisoituminen ehkäisee keinotekoisesti puoluejärjestelmää luhistumista, vaikka sen perusta nojaa vuosisadan alun ammatti- ja elinkeinorakennetta heijastaneeseen luokkataistelusetelmaan.

Lähtökohdan tälle tutkimukselle muodostaa käsitys politiikan pysähtyneisyydestä, josta on seurannut politiikan formaalin rakenteen ja nykytodellisuuden haasteiden vastaamattomuus. Kysymyksenasettelu paneutuu politiikan ideologisen perustan haurastumiseen. Tarkoituksena on selvittää, missä määrin perinteisiin ideologioihin sisältyvät keskeiset kiistanaiheet saavat aikaan poliittista polarisaatiota nyky-Suomen kaltaisessa jälkiteollisessa yhteiskunnassa, jonka yhteiskuntarakente on etäännyttänyt niistä olosuhteista, joissa poliittisen järjestelmämme aatteellinen perusta on luotu.

Kysymyksenasettelun näkökulmaa konkreettisoivan ja lähestymistapaa rajaavan virikkeen tarjoaakin Martikaisen ja Yrjösen (1983) tekemä empiirinen havainto, jonka mukaan vain osa nuo-

rista aikuisista jäsentää poliittiset valintansa oikeisto–vasemmisto-olottuvuuden suuntaisesti. Tutkimusongelma rakentuu epäilykselle, **onko luokkaideologioihin perustuva oikeisto–vasemmisto-olottuvuus enää relevantti tapa hahmottaa politiikan kenttä**. Ovatko vanhat vastakohtaisuudet todellisia vielä 1990-luvulla? Kiinnostaako ihmisiä sellaisten poliittisten tavoitteiden ajaminen, jotka ovat pääosin jo toteutuneet? Kysymys on oikeisto–vasemmisto-olottuvuuden elinvoimaisuudesta ideologisen ristiriitaulottuvuutena.

2. Teesi ideologioiden kuolemasta uudistettuna selitysmallina

Perinteisten luokkaideologioiden elinkelpoisuutta pohdittiin erityisen vilkkaasti vuodesta 1955 vuoteen 1970 ulottuneella viisitoistavuotiskaudella. Teesi ideologioiden kuolemasta ja sitä seuraava tutkimustoiminta elivät kukoistuskauttaan jälleenrakennusta seuranneina vakaina vuosina.¹

Sitten kehityksessä tapahtui yllättävä käänne, joka näytti mitätöivän väitteet ideologioiden taantumisesta. 1960-luvun vasemmistoradikalismi ja 1970-luvun postmaterialismi sekä niistä ammen-

* Kirjoitus perustuu tekijän opinnäytetyöhön »Politiikan lama – ideologioiden ehtymistäkö?» (yleinen valtioppi, Helsingin yliopisto, 1991). Työ on toinen valtiotieteellisen yhdistyksen palkitsemista pro gradu -tutkielmista lukuvuonna 1991–1992.

¹ End of ideology -koulukunnan pääteokset olivat Daniel Bellin *The End of ideology* (1960), Seymour M. Lipsetin *Political Man* (1967) ja Raymond Aronin *The Opium of the Intellectuals* (1962). Suomessa kirjoitteluun osallistivat muun muassa Erik Allardt, Olavi Borg, Paavo Koli ja Yrjö Littunen.

taneet uudet teoriat puhuivat uudelleenideologisoitumisen puolesta. Etenkin radikaalit yhteiskuntatieteilijät kritisoivat voimakkaasti ideologioiden ehtymisteoriaa leimaten sen poliittisesti konservatiiviseksi. Hetken vaikutti siltä, että teesi ideologioiden kuolemasta ehtisi kuolla ennen niitä ideologioita, joiden se ennusti menehtyvän.

Ajan kuluminen antaa ilmiöille niiden oikeat mittasuhteet; perspektiivin etäännyminen auttaa erottamaan ohimenevät trendipoikkeamat pitkän aikavälin kehitystendensseistä. Ideologioiden ehtymisteorian painoarvon ja ajankohtaisuuden arviointi edellyttää sen keskeisten väitteiden vertaamista nykykehitykseen. Tarkastelua jäsentämään otetaan tässä sama erottelu, joka jakaa ideologioiden ehtymistä käsittelevän tutkimuksen kahteen johtoiheeseen, jotka limittyvät toisiinsa syy-seuraus-suhteen kautta (vrt. Rejai 1971, 34).

Ideologioiden ehtymisteorian tulkinnan kohteena on politiikan deideologisaatio; selityksen perusteet lepäävät yhteiskunnan rakenteellisissa kehitystendensseissä. Ehtymisteorian mukaan jälkiteollisen yhteiskunnan rakennemuutokset aiheuttavat muutoksia sosiaalisessa tietoisuudessa, mikä heijastuu poliittisissa ideologioissa ja kulttuurillisissa arvojärjestelmissä. Se pyrkii näyttämään toteen talouden kehitysasteen ja politiikan ideologisen intensiteetin välisen negatiivisen korrelaation. Käsittäessään ideologian riippuvaksi ilmiöksi se jakaa yhteisen lähtökohdan marxilaisen sosiologian kanssa, vaikka päätyykin päinvastaisiin johtopäätöksiin. (Kleinberg 1973, 7–8; Lipset 1971, 147.)

Ideologioiden ehtymisteorian kannalta tärkeitä talouskehityksen tuomia muutoksia ovat olleet siirtyminen hyvinvointivaltioon, korporatistiset neuvottelumekanismit, koulutuksen ekspansio, keskiluokan laajeneminen sekä tietoyhteiskunnan läpimurto, joka käsittää professionalismin ja tieteellisen ajattelun leviämisen. Yleinen vaurastuminen supistaa luokkien välisiä suhteellisia etäisyyksiä ja elämäntyylieroja, mikä luo edellytyksiä vastakohtaisuuksien lientymiselle. Institutionaaliset ongelmien ratkaisumekanismit ynnä tietystä peruseriaatteista eli ns. kiinteistä elementeistä saavutettu yhteisymmärrys helpottavat etujen sovittelua. Asiantuntijuuteen nojautuva argumentointi kaventaa ideologioiden legitimiä selitysalaa. (Hildebrandt & Dalton 1977, Lane 1965, Lane 1966, Lipset 1971, Rejai 1971.)

Siirtyminen ideologioiden jälkeiseen aikakauden ilmenee politiikassa kokonaisvaltaisten totaali-ideologioiden kyvyttömyytenä kiihottaa ja mobilisoida kansanjoukkoja. Niin ideologisten päämäärien äärimmäisyys kuin emotionaalinen intensiteetti, jolla niitä ajetaan, laimenevat. Samoin ideologisten ilmausten näkyvyys kielenkäytössä vähentyy. Keskustelu painottuu periaatteiden sijasta teknisluonteisiin yksityiskohtiin, joilla edistetään konsensuaalisia loppupäämääriä. Siksi puhutaankin politiikan epäpolitisoitumisesta tai hallinnollistumisesta. Yhteiskuntajärjestelmän perusteita koskeva arvojen yhteneväisyys heikentää perinteisten jaotteluiden, kuten oikeisto-vasemmistö -jaottelun, merkittävyyttä. Poliittisen polarisaation häviäminen johtaa politiikan keskustahakuistumiseen. (Allardt 1964, 97; Christenson 1972, 297; Himmelstrand 1970, 64; Larsson 1990, 10; Torgensen 1964, 160.)

Entistä laajempien valitsijaryhmien havittelu johtaa yleispuolueellistumiseen, mikä samankaltaistaa puolueita (Abrams 1964, 59). Äänestäjien mittava liikkuvuus vaaleissa osoittaa, että puolueet eivät eroa toisistaan merkittävästi valitsijoiden silmissä. Ratkaisevaa valinnalle on ainoastaan, kuinka tehokkaasti puolue täyttää taloudellisten etujen hoitoon liittyvät lupauksensa.

Avainkysymyksenä ehtymisteorian toteutumisen kannalta voidaan pitää kommunismin romahdusta 1980-luvun lopulla. Teoria oletti nimenomaisesti universaalien ääri-ideologioiden otteen heikkenevän. Empiirisissä sovellutuksissa arvioinnin kohteena oli tällöin yleensä juuri kommunismin vahvuus (ks. esim. Allardt 1964). Kommunismin kannatus oli laskenut Länsi-Euroopassa jo pitkään ehtymishypoteesin oletusten mukaisesti, mutta loppusysäys tuli odottamatomalta taholta Itä-Euroopasta.

Myös epäpolitisoitumiseen (depoliticization of politics) yhdistetyt piirteet ovat havaittavissa nykypolitiikan kielenkäytössä. Poliittisessa väittelyssä tehdään entistä harvemmin suoria viittauksia perustaviin arvoihin. Sen sijaan viitataan tuon tuostakin faktuaalisiin, teknisiin ja taloudellisiin asioihin relevantteina. 'Tilanteen vaatimukset' ja 'talouden realiteetit' hallitsevat perusteluja. (Vrt. Himmelstrand 1970, 64–70.)

Toinen osoitin ideologioiden käytännön vaikutuksen vähenemisestä on se, että operationaalisella tasolla osapuolten on helppo päästä yksimielisyyteen, vaikka puoluekokousten ideologisissa

vytteisissä julkilausumissa vallitsee eripura. Hallitusyhteistyö, vallan ja tehokkuuden houkuttimet kannustavat myönnytyksiin, jolloin hintana on puhdasoppisuuden menetys. (Dalton & Flanagan 1984, 9.) Malliesimerkki aatteellisten etäisyyksien kutistumisesta oli sinipunahallitus: kokouksen, silloisen johtavan oikeistopuolueen, ja sosialidemokraattien liittoutuminen.

Ideologioiden ehtymisteoria ihanoi kompromissihakuista, välittömien materiaalistien etuuksien sovitteluun rajoittuvaa pragmatismia (Lipset 1985, 85). Käytännössä arkipolitiikka on kulkenut tähän suuntaan, kuten yllä esitetyt poiminnot pyrkivät todistamaan, mutta enää moraalinen ja ideologioiden väistymistä ei nähdä pelkääntään ihanteellisena. Kun politiikalta puuttuu läpikäyvä juoni ja aidot ristiriitojen lähteet, se ritualisoituu, kaupallistuu ja henkilöillistyy.

Yksilötasolla ehtymisteoria rinnasti ideologiattomuuden konflikti- ja eristymishaluisuuden vähenemiseen sekä suvaitsevaisuuden lisääntymiseen (Rejai et al. 1971, 281). Ideologioista vapautuminen myötävaikutti siis yhteisiin asioihin osallistumisen edellytyksiin parantavasti. Näin positiivinen käsitys ideologiattomuudesta tuntuu intuitiivisesti ristiriitaiselta ajateltaessa nykyäisyyden synnyttymää kuvaa vakaumuksettomasta henkilöstä. Siksi empiirisen analyysin sivutuotteena pyritäänkin hahmottelemaan ideologiattoman muotokuva. Tutkimusongelmaa täydenneään liittämällä siihen lisäkysymys ideologiattomuuden personifioinnista.

Monet ideologioiden ehtymisteorian näkökulmat ovat säilyttäneet mielenkiintoisuutensa näihin päiviin saakka. Arvostelun osittaisesta osuudestakin huolimatta teorian terve ydin sisältää sellaisia asetelmia, jotka ovat jättäneet lähtemättömän jälkensä yhteiskuntatieteelliseen ajatteluun. Siitä ovat osoituksena sen yhtymäkohdat joidenkin myöhempien teorioiden kanssa, joita on vonsonut sen keskeisten ajatusten tiimoilta. Niin teoria jälkiteollisesta yhteiskunnasta kuin poliittisten ristiriitaulottuvuuksien malli kuuluvat sen perillisiin. Epäsuorasti myös postmaterialismiteoria jakaa ehtymisteoriaan sisältyvän perimmäisen idean, vaikka se eroaa sisällöllisesti täysin edeltäjästään.

Mallit yhdistävä olennainen ydin on ajatus siirtymästä yhdestä vaiheesta toiseen. Tämän vaiheologian pohjalta lähdetään nyt ideologioiden ehtymisteoriaa sovittamaan yhteen poliittisten

ristiriitaulottuvuuksien mallin ja postmaterialismiteorian kanssa. Ehtymisteoria saa näin hieman uudenlaisen tulkinnan, minkä myötä sen suhde 'uuden politiikan' teoriaan harmonisoituu. Kun sekä ideologioiden ehtymisteoria että postmaterialismiteoria alistetaan ristiriitaulottuvuusmallin raamittamaan perusasetelmaan, ne näyttävät saman muutoskehityksen peräkkäisinä vaiheina ja cleavage-mallin konkretisoituneina ilmenemismuotoina. Yhtäältä vanhentuneen ristiriitaulottuvuuden kuihtumisen ja luokkaideologioiden taantumisen välille asetetaan yhtäsuuruusmerkit, toisaalta uuden ristiriitaulottuvuuden puhkeaminen rinnastetaan postmaterialistiseen arvokumoukseen. Oikeisto–vasemmisto-olottuvuuteen ankkuroituvien ideologioiden ehtyminen nähdään siten osana jatkuvaa prosessia, jossa vanhentuneita ristiriitaulottuvuuksia umpeutuu ja uusia avautuu.

Ehtymisteesi keskittyy tällöin selittämään pelkääntään oikeisto–vasemmisto-olottuvuutta heijastavien luokkaideologioiden taantumista eikä välttämättä yritä sanoa viimeistä sanaa länsimaisten yhteiskuntien poliittisesta kehityksestä. Näissä uudistuneissa kehyksissä ehtymishypoteesin suhde sen enempää 1960-luvun uusvasemmistolaisuuteen kuin 1970-luvun postmaterialistisiin vaihtoehtoliikkeisiin ei ole enää ongelma.

Postmaterialismiteoriasta omaksutaan testattavaksi lisänäkökohdaksi ajatus ideologisten tekijöiden itsenäisestä, luokkarakenteesta riippumattomasta selityskyvystä. Norjalainen Oddbjörn Knutsen on tuonut esiin ajatuksen, jonka mukaan oikeisto–vasemmisto-olottuvuus voi esiintyä puhtaasti ideologisena ristiriitaulottuvuutena yhtä hyvin kuin materialismi–postmaterialismi-olottuvuuskin. Hän kritisoi postmaterialismiteoriaa siitä, että se otti luokkakonfliktin ja ideologisen oikeisto–vasemmisto-olottuvuuden yhteenkuuluvuuden itsestäänselvytyksenä. Oikeisto–vasemmisto-olottuvuuteen sisältyville ideologisille aineksille ei annettu juurikaan painoarvoa vaikka toisaalla nimenomaan korostettiin ideologioiden autonomista merkitystä. Knutsen siirtää painotuksen rakennemuuttujista asennemuuttujiin myös oikeisto–vasemmisto-olottuvuuden tutkimukseksi. (Knutsen 1985, 426–428.)

3. Ideologioiden ehtymisteorian empiirinen testaaminen

Empiirisen analyysin tavoitteena onkin vertailla

rakenteellisen ristiriitaulottuvuuden ja ideologisen arvostiriitaulottuvuuden merkitystä poliittisten valintojen selittäjinä. Empiirinen analyysi perustuu kokonaisuudessaan Johanna Jääsaaren ja Tuomo Martikaisen pääkaupunkiseudun nuoria aikuisia (18–34 -vuotiaat) koskevan haastattelututkimuksen (N = 705) aineistoon. Aineiston kokosi Suomen Gallup vuonna 1988. Tutkimuksen rahoitti MTV Oy. Monia tässä esityksessä käsiteltyjä teemoja on sivuttu kyseisen aineiston pohjalta tehdyssä tutkimuksessa *Nuorten poliittiset valinnat* (Gaudeamus 1991). Aineiston avulla selvitetään asenteiden yhteyttä niin puolueluontaan, luokka-asemaan kuin subjektiiviseen ideologiseen samastumiseen. Analyysin kulku ohjaavat ideologioiden ehtymisteoriasta johdetut mikrotason hypoteesit, jotka esitellään tuonnempana.

Koska analyysi viime kädessä tähtää ideologioiden ehtymisteessin testaamiseen, keskiöön kohoaa ideologia-käsitteen määrittely kvantifiointin mahdollistavalla tavalla. Käytetyn määrittelyn mukaan poliittinen ideologia koostuu selaisista poliittisista arvoista, jotka ovat sekä empiirisesti korreloituneita että teoreettisesti mielekkäitä. Arvoihin palautuva määrittelytapa kytkee ideologiat ristiriitaulottuvuuksiin. Poliittinen ristiriitaulottuvuus määritellään tässä yhteydessä selkeästi jaottelevana polarisaatiokuviona, joka selittää puoluepreferenssien, poliittisten asenteiden ja samastumisten vaihtelua. Oikeisto–vasemmisto-ulottuvuus puolestaan ymmärretään ideologisena luokittelujärjestelmänä, jonka sisällöllinen ydin kiteytyy vapaus- ja tasa-arvoperiaatteiden vastakkainasetteluun. (Knutsen 1985, 618–619; Knutsen 1986, 238; Rokeach 1973, 169. Vrt. Sainsbury 1986.)

3.1. Pääkaupunkilaisnuorten ideologinen ryhmitys

Ensimmäinen ehtymisteoriasta suodatettu väittämä, jonka todenperäisyyttä empiirisesti koetellaan, olettaa seuraavaa: poliittiset asenteet lähenevät toisiaan ja jyrkät ääri-ilmaukset karsiutuvat pois. Hypoteesia lähdetään tarkastelemaan luonnollisten ryhmien tunnistamiseen tähtäävän tyyppianalyysin avulla. Sen tehtävänä on paljastaa vastaajien keskuudessa esiintyvät tosiasialliset uskomusmallit sekä tehdä mahdolliseksi arviointi, ovatko nämä uskomukset ideologisesti järjestäytyneitä.

Ideologinen tyypittely muodostetaan politiikan periaatekysymyksiä koskevien kannanottojen perusteella. Oikeisto–vasemmisto-ulottuvuuteen sisältyviä perusarvoja operationalisoivat asenneindikaattorit on johdettu soveltaen Rokeachin arvohypoteesia (ks. Rokeach 1973, 169–170). Saatua muuttujapatteristo mittaa kolmea ideologista polarisaatiota herättynyttä aihealuetta, jotka ovat 1) suhtautuminen hyvinvointivaltioon ja sen kritiikkiin, 2) mielikuva yhteiskunnan luokkaluonteesta ja luokkien välisestä antagonismista ja 3) käsitys kilpailuyhteiskunnan oikeudenmukaisuudesta ja yhteiskunnallisten erojen hyväksyttävyydestä (ks. Jääsaari ja Martikainen 1991, 60).

Ryhmittelyanalyysi tuottaa kolme 'ideologiatyyppiä', jotka on tässä tulkittu oikeistolaiseksi, vasemmistolaiseksi ja ideologiattomaksi (taulukko 1). **Vasemmistolaiseksi** tulkittua ryhmää säilyttävät sosiaalista yhdenvertaisuutta ja kollek-

Taulukko 1. Ideologiatyyppien muodostuminen ryhmittelyanalyysissä.

A. Ryhmäkeskukset: ryhmittelevien muuttujien keskiarvot ryhmittäin.

MUUTTUJAT	RYHMÄT		
	Vasemmistolainen	Ideologiaton	Oikeistolainen
Sosiaaliturvan liiallisuus	3.2	2.0	2.6
Ansaitsematon avustaminen	3.3	2.2	2.7
Työttömyys omaa syytä	3.2	1.8	2.3
Luottamus valtion tukeen	2.6	1.8	2.3
Suuryritysten ahneus	1.8	1.8	2.8
Työntekijät vs. johtajat	2.6	2.5	3.0
Työntekijöiden riisto	2.2	1.9	2.6
Lain eriarvoisuus	2.1	2.1	2.9
Tulon uudelleenjakko	1.8	1.9	2.8
Erot oikeudenmukaiset	3.3	3.0	2.5
Tilaisuuksien hyödyntäminen	3.2	2.5	2.4
Yritteliäisyyden kannustus	3.1	2.6	2.5

B. Ryhmäfrekvenssit.

RYHMÄT	HAVAINTOJEN LUKUMÄÄRÄT RYHMISSÄ
Vasemmistolainen	190
Ideologiaton	183
Oikeistolainen	332
Yhteensä	705

Ryhmittelyanalyysin pohjana olleet haastattelukysymykset:

Miten suhtaudut seuraviin yhteiskunnallisiin kysymyksiin?

(Ehdottomasti samaa mieltä – samaa mieltä – en osaa sanoa – eri mieltä – ehdottomasti eri mieltä.)

- 1 Jos sosiaaliavustukset eivät olisi niin runsaita, ihmiset oppisivat seisomaan omilla jaloillaan (sosiaaliluen liiallisuus).
- 2 Useimmat ihmiset, jotka saavat toimeentulotukea tai sosiaaliavustusta, eivät oikeastaan ansaitse mitään avustusta (ansaitsematon avustaminen).
- 3 Työttömyyden syyt löytyvät useimmiten ihmisestä itsestään (työttömyys omaa syytä).
- 4 Liian monet ihmiset nykyään haluavat luottaa valtiollaan antamaan tukeen (luottamus valtion tukeen).
- 5 Suuryritysten omistajat rikastuvat työntekijöiden kustannuksella (suuryritysten ahneus).
- 6 Yhteistyö yrityksissä on mahdotonta, koska työntekijät ja johto ovat todellisuudessa vastakkaisilla puolilla (työntekijät vs. johtajat).
- 7 Yritysjohdon kuuluvat yrittävät aina saada työntekijöistä irti kaiken mahdollisen hyödyn, jos he vain saavat tilaisuuden (työntekijöiden riisti).
- 8 Rikkaisiin sovelletaan eri lakia kuin köyhiin (lain eriarvoisuus).
- 9 Valtion ja kuntien tulisi jakaa tuloja paremmin toimeentulevilta pienituloisemmille (tulon uudelleenjakko).
- 10 Ylipäänsä olen sitä mieltä, että yhteiskunnalliset erot tässä maassa ovat oikeudenmukaiset (erot oikeudenmukaiset).
- 11 Erot ihmisten yhteiskunnallisessa asemassa ovat hyväksyttävissä, koska ne osoittavat, kuinka hyvin ihmiset ovat hyödyntäneet tilaisuuksiaan (tilaisuuksien hyödyntäminen).
- 12 Yksityiselle yritteliäisyydelle on olemassa kannustusta vain, jos erot tuloissa ja yhteiskunnallisessa asemassa ovat kyllin suuret (yritteliäisyyden kannustus).

(Jääsaari ja Martikainen 1991.)

tiivista yhteisvastuullisuutta painottavat arvot, mitä heijastaa esimerkiksi julkisen sektorin tuloja uudelleenjakavan tehtävän korostaminen. **Oikeistolaisessa** ryhmässä painottuvat sitä vastoin vapautta, omavastuullisuutta ja kilpailullisuutta edustavat individualistiset arvot tasa-arvopyrkimyksen kustannuksella.

Ideologiattomaksi tulkittussa ryhmässä vastaajien asenteet eivät muodosta käytetyn mittapuun valossa sopusointuista arvoulottuvuutta, joka olisi yhteensopiva jonkin poliittisen ideologian kanssa. Ryhmän jäsenet yhtäältä arvostelevat kärkevästi hyvinvointivaltiota peläten vapaamatkustajuutta mutta toisaalta syyttävät nykyjärjestelmää epäoikeudenmukaisuudesta ja kohtaavat luokkakonfliktin kovassa marxilaisessa mielessä. Jatkoanalyysit osoittavat edelleen, että ideologiattoman ryhmän sosiaalinen koostumus poikkeaa kahdesta muusta ryhmästä siten, että siihen kuuluu keskimääräistä enemmän vähän koulutettuja, alhaisessa ammattiasemassa toimivia työntekijöitä (ks. Nissinen 1991, 63).

Ryhmäprofiileille annetut tulokset saavat vahvistuksensa tarkasteltaessa eri ryhmiin lukeutuvien henkilöiden subjektiivisia käsityksiä omasta ideologisesta asemasta oikeisto–vasemmistojatkumolla (taulukko 2). Ideologinen itsesijoitus myötäilee näet sopusointuisesti asenteita. Sisä- ja ulkosyntyisten mittareiden yhtäpitävyys ounastelee ennakoivasti kysymystä oikeisto–vasemmistö-olottuvuuden luonteesta 'super-issue'-olottuvuutena. Lisäksi se todistaa käytetyn tutkimusvälineen pätevyuden kytkemällä eksplisiittisesti teoreettisesti valitut asennemuuttajat oikeisto–vasemmistö-olottuvuuteen.

Hypoteesin välityksellä asetetun kysymyksen kannalta olennaisinta on, että vanhat periaateky-

Taulukko 2. Ideologityypit itsesijoituksen valossa.

	IDEOLOGINEN ITSESIOITUS			
	Vasemmisto	Keskusta	Oikeisto	Yhteensä %
Vasemmistolainen	68	26	7	27
IDEOLOGIA- RYHMÄ	18	30	18	26
Oikeistolainen	14	44	75	47
Yhteensä %	100	100	100	100
(N)	(164)	(454)	(87)	(705)

$$\chi^2 = 133.8, P < 0.001$$

symykset pystyvät karkeasti erottelemaan ideologiset tyypit toisistaan eikä ideologiattomien osuus ole hallitseva. Edellä todettu on yhdenmukaistensa kanssa, mitä Jääsaari ja Martikainen ovat todenneet: »...nuoret edelleenkin jäsentävät ja kokevat yhteiskunnallista todellisuutta myös varsin perinteisiin luokkakäsitteisiin liittyvien vastakoh- ta-asetelmien kautta (rikkaat ja köyhät, työnantajat ja työntekijät). Tällaiset käsitykset asettuvat selvästi yleisempien poliittisideologisten ryh- mitysten suuntaisiksi ja osiksi niiden luonneku- vaa» (Jääsaari ja Martikainen 1991, 161). Mer- killepantavaa kuitenkin on, että pelkistetty oikeis- to–vasemmisto-dikotomia on syrjäyttänyt hieno- varaiset alajaottelut. Lisäksi jakolinja on paikoit- tellen epäselvä. Sen ohella että mielipide-etäisyy- det ovat vähäisiä, kannanotot kasautuvat malttil- liseen keskivälille.

3.2. Puoluepoliittiset ristiriitaulottuvuudet

Seuraavassa vaiheessa a priori ryhmitykseksi ote- taan puolueiden kannattajajoukot ja tutkitaan, miten eri puolueiden äänestäjät eroavat toisistaan mielipiteidensä suhteen. Näin jäljitetään puolue- ita erottelevia arvoriititaulottuvuuksia dimen- sionaalisen analyysin keinoin. Alustavan varau- sen luo etukäetietoa siitä, että ryhmittelyanalyysi löysi vain maltillisen oikeiston ja vasemmis- ton, kun taas puolueita on Suomessa toistakym- mentä. (ks. myös Jääsaari ja Martikainen 1991, 140–148.)

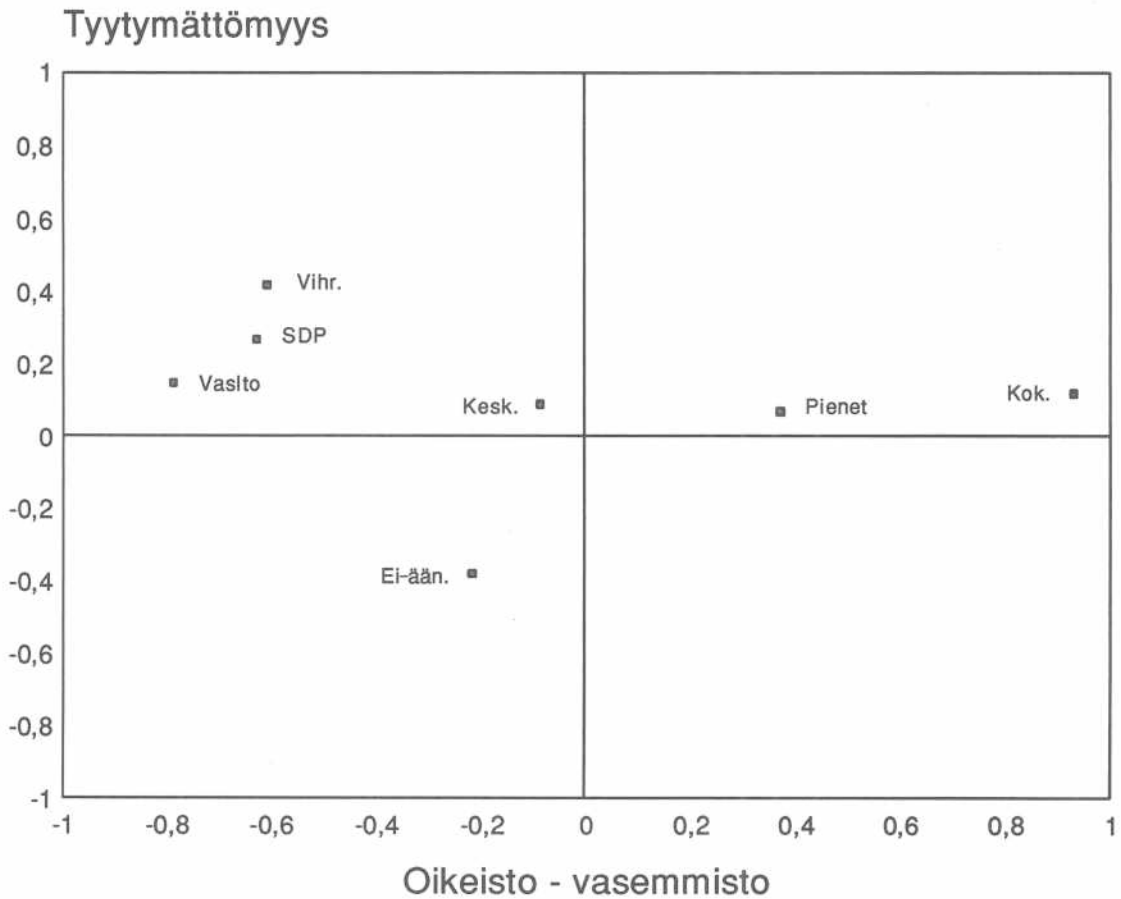
Erotteluanalyysin perusteella puoluekenttää näyttäisi halkovan yksi merkittävä vedenjakaja, joka jakaa puolueet kannattajineen kahteen pää- leiriin (kuvio 1). Oikeisto- ja vasemmistopuo- lueiden äänestäjät poikkeavat asenteellisesti sel- västi. Blokkien sisällä ei sen sijaan esiinny mai- nittavia eroja vaan lähipuolueiden kannattajat muistuttavat toisiaan erehdyttävästi (taulukko 3). Vivahteiden haalistuminen kyseenalaistaa frag- mentoituneen puoluejärjestelmän ideologisen pe- rusteltavuuden. Jääsaari ja Martikainen ovat puo- lestaan muotoilleet asian seuraavasti: »Nuorten käsitykset puolueista ovat varsin sovinnollisia, eikä niistä voi löytää voimakkaita ja perinteisiä ideologisia vastakkainasetteluja kuin poikkeusta- pauksissa. Silloin kun vastakkainasetteluja esiin- tyy, ne koskevat vastakohdista vain näkyvintä, jakoa oikeistoon ja vasemmistoon» (Jääsaari ja Martikainen 1991, 147).

Erotteluanalyysin edustamaa dimensionaalisen analyysin tyyppiä (policy-defined space) perin- teisempi lähestymistapa ristiriitaulottuvuuksiin on tarkastelu, joka selvittää yksittäisten risti-rii- taulottuvuutta ilmentävien taustamuuttujien mer- kitystä (Knutsen 1989, 495). Yleisemmin tämän- kaltaisen tarkastelutavan kärki kohdistuu luokka- äänestämisen yleisyyteen, jolloin huomio suun- tautuu rakenteellisen ristiriitaulottuvuuden elin- voimaisuuteen. Jos luokkarakenteen ja ideologi- sen oikeisto–vasemmisto- ulottuvuuden uskotaan ankuroituvan toisiinsa, kuten vanhemmassa end of ideology -kirjallisuudessa tehdään, oikeisto-

Taulukko 3. Puolueiden kannattajajoukkojen vastaavuus asenteiden perusteella laskettuihin erotteluanalyysin luomiin ryhmiin.

		LASKETUT RYHMÄT								
		Vaslto	Vihr.	SDP	Kesk.	Pienet	Kok.	Ei ään.	Yht. %	(N)
ALKU- PERÄISET RYHMÄT	Vaslto	45	16	10	7	3	16	3	100	(31)
	Vihr.	26	27	11	13	6	10	7	100	(93)
	SDP	14	18	26	11	14	3	14	100	(57)
	Kesk.	0	25	6	21	9	18	21	100	(34)
	Pienet	16	6	8	8	32	22	8	100	(50)
	Kok.	6	4	4	10	16	53	7	100	(160)
	Nukk.	16	9	7	12	13	16	27	100	(219)
	Yhteensä %	15	12	9	11	14	24	15	100	(644)

Kuvio 1. Erotteluanalyysi: puolueita erottavat ideologiset ristiriitautuvuudet. Puolueyhjmiin sijainti kahdella ensimmäisellä erottelu-ulottuvuudella.

vasemmisto-ulottuvuus menettää merkitystään samassa tahdissa teollisen yhteiskunnan jakolinjojen rappeutumisen kanssa. Toinen hypoteesi ehdottaakin, että luokkaaänestäminen vähenee.

Puoluevalinnan yhteys yhteiskuntaluokkaan on heikentynyt, joskin riippuvuus on löystynyt epäsymmetrisesti (taulukko 4). Luokka-asema selittää oikeistopuolueiden äänestämistä paljon paremmin kuin vasemmistopuolueiden. Koska työntekijät ovat etäännyneet vasemmistopuolueista mutta eivät ole siirtyneet oikeistoon, heitä on ajautunut ilmeisesti suhteettoman paljon äänes-

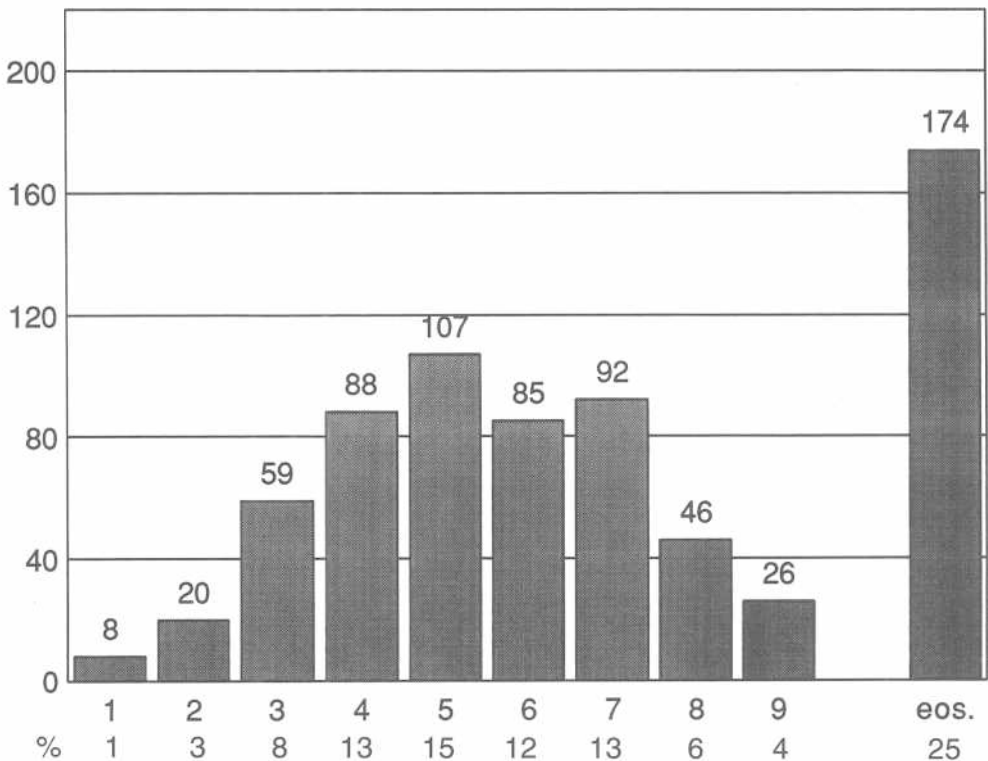
tämättä jättäneisiin tai tyhjää äänestäneisiin. Äänestämättä jättäneiden jakauma on käänteinen oikeiston jakaumaan nähden. Työväen ja keskiluokan ideologinen rintamalinja ei kulje niinkään vasemmistolaisuuden ja oikeistolaisuuden kuin ideologisuuden ja ideologiattomuuden välissä.

Kehityksen suunta tukee näin ollen hypoteesia kaksi. Luokkaaänestämisen jäänteitä on silti edelleen havaittavissa, mikä aiheuttaa epävarmuutta muuttuneissa oloissa. Puoluevalinta ei määräydy täysin sattumanvaraisesti – systematiikka vain on osin uudistunut.

Taulukko 4. Puoluevalinta luokka-asemaa kuvaavien taustamuuttujien suhteen.

	PUOLUEVALINTA				(N)
	Vasemmisto	Oikeisto	Tuntematon	Yhteensä %	
AMMATTIASEMA					
- Yl. toimihenkilö	26	48	26	100	(62)
- Al. toimihenkilö	28	39	33	100	(143)
- Työntekijä	25	28	47	100	(128)
- Opiskelija	30	40	30	100	(268)
[- isä työntek.]	[25]	[29]	[46]	[100]	[65]
[- isä ei-työntek.]	[32]	[44]	[24]	[100]	[203]
- Muu	28	32	40	100	(43)
	$\chi^2 = 54.8, P = 0.003$				
KOULUTUSTASO					
- Perusk. tai 2-v. ammattik.	18	25	57	100	(132)
- Yo. tai 3-v. oppilaitos	30	41	29	100	(439)
- Al. tai yl. korkea-aste	37	40	23	100	(73)
	$\chi^2 = 68.5, P < 0.001$				
Yhteensä %	28	38	34	100	(644)

Kuvio 2. Itsesijoitus ideologiselle vasemmisto-oikeisto-asteikolle. – absoluuttiset ja suhteelliset frekvenssit.

3.3. Oikeisto–vasemmisto-ulottuvuus ideologisen aseman määrääjänä

Vaikka oikeisto–vasemmisto-ulottuvuus olisikin vanhentumassa rakenteellisena ristiriitavuutena, Knutsenin näkökulma pakottaa jatkamaan analyysejä ennen lopullisten johtopäätösten tekoa. Oikeisto–vasemmisto-ulottuvuuden merkitystä ideologisena viitekehystenä tarkastellaan siksi ideologisen itsesijoituksen avulla (kuvio 2).

Erona aikaisempaan on, että nyt tukeudutaan vastaajien subjektiivisiin arvioihin omasta ideologisesta asemasta, kun edeltävissä analyyseissä määritykset tehtiin objektiivisesti havainnoitavien asenneominaisuuksien perusteella. Vastaajia on pyydetty sijoittamaan itsensä oikeisto–vasemmisto-jatkumoa kuvaavalle yhdeksänpykäläiselle asteikolle, jossa ääri-vasemmisto on merkitty numerolla 1 ja ääri-oikeisto numerolla 9.²

² Itsesijoitusasteikon käyttöön liittyy metodologinen ongelma, jota voidaan kutsua jatkumon keskivälin neutraalisuuden pulmaksi. Oikeiston ja vasemmiston välimaastossa olevan neutraalin aseman valitseminen saattaa merkitä piilotettua vastaamisen välttelyä. Keskimmäisiin lokeroihin itsensä sijoittaneiden on havaittu osoittavan alhaista kiinnostusta politiikkaan. Ongelman eliminoimiseen on tarjottu kahta ratkaisua. Deutsch et al. (1966) siivilöivät nimelliset sentristit viitoslokeroon sijoittuneiden joukosta ja siirsivät heidät vastaamattomien luokkaan. Menettely tuntuu mielivaltaiselta. Poliitikasta vähän kiinnostuneita ihmisiä ei toki ole vain kes-

75 % pääkaupunkilaisnuorista osaa sijoittaa itsensä oikeisto–vasemmisto-asteikolle. Itsesijoitukseen kykenemättömien osuus (25 %) vastaa merkille pantavan hyvin ryhmittelyanalyyseissä löytyneen ideologiattoman ryhmän kokoa (26 %). Erotteluanalyyseissä oikeisto–vasemmisto-ulottuvuus sai aikaan 71 % kokonaiserottelusta. Tulokset vahvistavat toinen toistaan yhdenmukaisella tavalla. Varsin luotettavasti voitaneen siksi arvioida, että noin 3/4 nuorista aikuisista suuntautuu politiikkaan oikeisto–vasemmisto-kehikon mukaisesti.

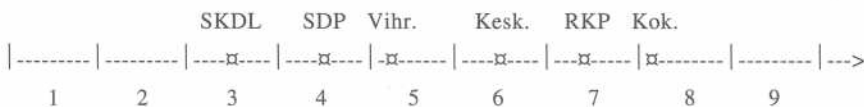
Jotta itsesijoituksella oikeisto–vasemmisto-jatkumolle olisi reaalista merkitystä, eri puolueiden kannattajien pitäisi järjestyä mielekkääseen järjestykseen toisiinsa nähden. Näin tapahtuukin. Mielikuviin nojautuva puolueiden keskinäinen järjestys vastaa erotteluanalyyseissä saatuja puolueiden sijoituksia pääerottelu-ulottuvuudella (taulukko 5, vrt. kuvio 1). Samoin valitsijain ja puolueen spatiaalisen sijainnit seurailevat toisiaan varsin sopusointuisesti eli äänestäjät äänestävät omaa ideologista asemaansa lähellä olevaa puoluetta.

kustalaisissa. Inglehart ja Klingemann (1976) esittävät ratkaisuksi sellaisen asteikon käyttöä, joka ei sisällä puoluetonta keskikohtaa. Tosin sanoen yhdeksänpykäläisen asteikon asemesta tulisi käyttää kymmenpykäläistä tai muuta parillista asteikkoa. (Inglehart & Klingemann 1976, 247.)

Taulukko 5. Suurimpien puolueiden ja niiden kannattajien keskimääräiset sijoitukset ideologisella oikeisto–vasemmisto-asteikolla 1–9 : keskiarvot.

Puolue	Koko otoksen näkemys puolueen sijainnista	Kannattajien näkemys puolueen sijainnista	Puolueen kannattajien itsesijoitus
Kok.	7.1	7.1	6.4
RKP	6.4	6.2	5.6
Kesk.	5.5	5.5	5.5
SDP	3.5	3.7	4.3
Vih.	4.2	3.9	4.3
SKDL	2.5	2.7	3.9

Kuvio 3. Koko otoksen näkemys puolueiden sijoittumisesta oikeisto–vasemmisto-jatkumolle.

Puolueiden sijoitusten ja niiden kannattajien itesijoitusten vertailussa kiinnittää huomiota mielenkiintoinen yksityiskohta. Kannattajat sijoittavat itsensä systemaattisesti lähemmäs asteikon keskiosaa kuin puolueensa lukuunottamatta keskustalaisia. Erotukset ovat suurimmat SKDL:ssä (1.2 yksikköä) ja kokoomuksessa (0.7 yksikköä). Vasemmistossa poikkeama on isompi kuin oikeistossa. Lisäksi kannattajat sijoittavat oman puolueensa yleensä hiukan keskeemmälle kuin muut. Ääripuoluelaiseksi ja varsinkin äärivasemmistolaiseksi leimautumista kaihdetaan ilmiselvästi.

3.4. Subjektiiivisesti koettu vakaumuksellisuus

Kolmas hypoteesi pohtii, heikkeneekö ideologinen vakaumuksellisuus jälkiteollisessa yhteiskunnassa, kuten sosiaalideterminististä mallia edustava ideologioiden ehtymisteoria olettaa. Tässä mielessä vastaajilta on tiedusteltu suoraan heidän suhdettaan poliittisiin aatteisiin sekä puolueisiin (taulukko 6). Samalla heille on annettu tilaisuus sanoutua irti tutkittavista ideologioista toisin kuin aiemmissa analyyseissa, joissa vastaajat on pakotettu ottamaan kantaa oikeisto–vasemmistoluottavuuteen liittyviin teemoihin, halusivatpa he sitä tai eivät.

Nuorten aikuisten subjektiiviset käsitykset omasta vakaumuksellisuudesta yllättävät voimakkuudessaan. Pääkaupunkiseudun nuorista aikuisista 60–70 prosenttia on sitä mieltä, että ideologioita ja puolueita koskevat valinnat eivät tuota heille ongelmia. Puoluekannan vakiintumattomuus on ainoa poikkeus linjasta.

Viimeinen havainto sisältää selvän yhtymäkohdan sekä nuorten äänestämättömyyden että äänestäjien liikkuvuuden lisääntymisen kanssa. Koska suhde poliittisiin aatteisiin on kunnossa, protestointi kohdistuu yksinomaan puoluelaitokseen tai nykypoliitiikan käytäntöön.

Niin puoluepoliittisen kuin ideologisen vakaumuksen pysyvyys on kaikissa tapauksissa kannan selvyyttä alhaisempi. Poikkeama viittaa aktiivisiin laadullisiin valintoihin sekä valmiuteen tarkistaa kantaa tarpeen mukaan. Se tukee väitteitä asiaäänestämisen ja periaatteellisuuden lujittumisesta.

Myös aikaisemmat tulokset ovat osoittaneet, että ideologisen viitekehyksen vaikutus poliittisiin valintoihin toteutuu johdonmukaisella ja kongruentilla tavalla. Korkeintaan asenteiden intensiivisyyden lasku ja jyrkkien, dogmaattisten näkemysten karsituminen on mahdollista tulkitä vakaumuksellisuuden ohentumiseksi.

Taulukko 6. Vakaumuksellisuus ideologityypeittäin: vakiintuneen kannan omaavien prosenttiosuus tyyppitelyn luokissa.

	IDEOLOGIARYHMÄ			
	Vasemmistolainen (27%)	Ideologiaton (26%)	Oikeistolainen (47%)	Yhteensä %
VAKAUMUKSELLISUUS				
1. Pol. vakaumuksen ja käsitysten pysyvyys – pysyvä	57	54	66	60
2. Selvittänyt kantansa pol. aatteisiin – kanta selvä	80	62	76	73
3. Puoluekannan vakiintuneisuus – vakiintunut	36	38	43	39
4. Puoluevalinnan helppous – helppo	64	59	64	63

4. Ehtymättömät ideologiat

Kaiken kaikkiaan analyysituloksissa on sekä ideologioiden ehtymisteesiä tukevia että sen kanssa ristiriidassa olevia elementtejä. Ensimmäisenä johtopäätöksensä todettakoon, että ideologioiden ehtyminen on ollut hidasta, joskaan ei olematonta.

Nuorten passiivisuus, välinpitämättömyys, äänessä olo ja puoluekielteisyyden olisivat antaneet odottaa, että vanhoilla periaatteilla ei olisi ollut mitään tekemistä nykynuorten kanssa. Kuitenkin oikeisto–vasemmisto-ulottuvuus näyttäytyi yllättävän elinvoimaisena. Karkea perusjako oikeistoon ja vasemmistoon jäseni poliittista ryhmittymistä. Ainoastaan jyrkkä polarisaatio oli lakannut asenteiden lähentymisen myötä. Tulos voidaan tiivistää seuraavasti: sitä mukaan kun ääriolajien kannatus on pienentynyt, poliittinen jaottelu on muuttunut summittaisemmaksi.

Ideologioiden ehtymisteoria oli oikeilla jäljillä konsensuksen korostuksessaan, mutta se aliarvioi pahasti ideologioiden arvoisallisuuden merkityksen. Jääsaari ja Martikainen ovat todenneet, että »...on vaikea löytää tukea väitteelle, jonka mukaan yksilöiden poliittista ajattelua jäsentäneet perinteet olisivat kokonaan katkenneet ja poliittinen sosialisatio heikentynyt. Luokkavastakohtaisuuksien säilyminen osana kaupungistuneiden nuorten aikuisten yhteiskunnan hahmottamistapaa on pikemminkin todiste ideologisten vastakkainasettelujen elinvoimaisuudesta myös tilanteessa, jossa ne eivät enää välttämättä vastaa muuttuneita taloudellisia ja kulttuurisia rakenteita (Jääsaari ja Martikainen 1991, 66.)

Nämä johtopäätökset koskevat tutkimukseen osallistuneiden nuorten aikuisten enemmistöä, johon lukeutuu noin 3/4 vastaajista. Unohtaa ei silti sovi ideologiattomuutta vähemmistöä. Edustaaako se ideologioiden ehtymisteorian tarkoittamaa uuden ajan aihuetta? Vastaus on kielteinen.

End of ideology -kirjallisuudessa ideologioiden ehtyminen yhdistettiin edistykselliseen kehitykseen. Optimistisesti uskottiin poliittisen osallistumisen kasvuun ja vieraantuneisuuden vähenemiseen. 'Ideologiaton' oli kuta kuinkin liberaalisen demokratiaihanteen mallikansalainen.

Tätä taustaa vasten on kiintoisaa hahmotella edes pintapuolisesti tämän päivän ideologiattoman muotokuva. Tyypillinen ideologiaton on

vailla puoluekantaa eikä siksi äänestä, ei pysty hahmottamaan oikeisto–vasemmisto-ulottuvuutta, työskentelee työntekijäammattissa tai on lähöisön työntekijäperheestä ja on heikosti koulutettu. Ideologiattomuuteen liittyvät attribuutit ovat siis samat, mitkä tavallisesti liitetään poliittiseen vieraantuneisuuteen ja alhaiseen kansalaispätevyteen.

Käynnissä lieene rinnakkain kaksi erillistä ideologioiden ehtymisprosessia, jotka eivät ole tekemisissä toistensa kanssa. Ensimmäinen kehityskulku viittaa end of ideology -teorian tarkoittamaan ideologioiden taantumiseen käsitteen varsinaisessa merkityksessä. Toinen prosessi liittyy marginalisoitumiskeskusteluun eikä kuulu tämän tutkimuksen aihealueeseen.

Nuoret aikuiset ovat erityisen mielenkiintoinen kohderyhmä, koska heidän käsissään on tulevaisuus. Nuorten keskuudessa orastavat virtaukset saattavat olla huomisen todellisuutta. Siksi heidän käsityksensä tuntemus avaa kurkistusluukun tulevaan. Jos yrittää aineiston perusteella ennakoita joitain käytännön arkipolitiikan kehityskulkuja, kannattaa kiinnittää huomiota kahteen empiirisessä analyysissä ilmenneeseen yksittäistulokseen. Ensinnäkin, vastaajajoukosta saatiin eristettyä pelkästään maltillinen vasemmisto ja oikeisto. Hienojakoiseksi fragmentoitunut puoluejärjestelmämme on turhan nyansoitunut, sillä sirpaleisen puoluekartan taustalta ei löydy kunnollisia ideologisia eroja. Aika ei ole enää otollinen atomisoituneelle pienpuoluejärjestelmälle.

Kokoomus ja vihreät olivat valikoituneet nuorten suosikkipuolueiksi (Jääsaari ja Martikainen 1991), siten että oikeisto–vasemmisto-vastakkainasettelu kanavoitui ensisijaisesti niiden välityksellä. Asetelma tuo mieleen materialismi–postmaterialismi-keskustelussa esiintyneen vision, jonka mukaan jatkuvuutta edustavan materialistisen poolin vastapainoksi asettuu pehmeiden vihreiden arvojen puolesta liputtava edistykseen ryhmittyminen. Onko poliittisten voimien uudelleenryhmittymisen käynnistymässä kokoomuksen ja vihreiden ympärille?

Visiosta herää kysymys, miten se sopii yhteen edellä tehtyjen johtopäätösten kanssa, jotka vakuuttivat oikeisto–vasemmisto-ulottuvuuteen sisältyvien arvojen sitkeähenkisyyttä. Avainasemassa on sen ymmärtäminen, että oikeisto–vasemmisto-ulottuvuus on tulkittavissa vapaus- ja tasa-arvoperiaatteiden konfliktiin perustuvana ar-

voristiriitautottavuutena. Oikeiston ja vasemmiston tulkinnan ei tarvitse rajoittua kapeasti niiden porvarilliseen tai proletariseen taustaan, joka ankkuroituu teollisen yhteiskunnan rakenteellisiin epäkohtiin. Käsitepari voi sulauttaa itseensä kunkin ajankohdan merkittävät vastakohtaisuudet. Monet yksipuolisesti oikeisto–vasemmisto-ulottuvuuteen kytketyt aihepiirit ovat luonteeltaan **universaaleja**, vaikka ne alunperin ovat saaneet ilmaisumuotonsa niiden sosiaalisten olosuhteiden ehdollistamana, jotka mahdollistivat niiden julkituksen ensimmäistä kertaa teollisen yhteiskunnan synteyssä.

Oikeisto–vasemmisto-ulottuvuuden joustavuuden ja ajattomuuden löytäminen laajennetun tulkinnan kautta sulkee ympyrän, sillä jälleen keran palataan teemaan ideologisen ristiriitautottuvuuden elinkelpoisuudesta rakenteellisen ristiriitautottuvuuden surkastumisen jälkeenkin.

Jälkikirjoitus

Edellä painotettiin, kuinka yhteiskunnat ikuisesti törmäävät muodossa tai toisessa tiettyihin fundamentaalisiiin perusongelmiin, jotka liittyvät yhteiskuntaryhmien välisten suhteiden järjestämiseen. Vaikka ideologioiden kohtaamat kysymykset pääosin pysyvät samoina, vastaustyyli yksitaitapauksissa on hyvinkin altis olosuhteiden muutokselle, mitä ilmentävät tavallaan eri vuosikymmenille leimalliset megatrendit.

Artikkelissa käytetty aineisto oli kerätty vuonna 1988, noususuhdanteen aikana. Pääkaupunkiseuden nuorten aikuisten keskuudessa oli havaittavissa jonkinasteinen oikeistosuuntaus. Tähän liittyen muun muassa kovat hyvinvointivaltio-kriittiset, yksilön omavastuullisuutta korostavat näkemykset olivat varsin yleisiä.

Nykyistä taloudellista taustaa vasten on kiintoisaa nostaa esiin yksi tällainen asenneväittäjä. Sen väite oli, että »työttömyyden syyt löytyvät useimmiten ihmisestä itsestään». Peräti 54 % vastaajista yhtyi väitteeseen enemmän tai vähemmän ehdottomasti (14 % + 40 %). Tänä päivänä tuloksen kuvittelisi olevan varsin toisenlainen.

Poliittisten katsantokantojen kehityksessä on erotettavissa varmaankin useita kerrostumia siten, että niistä päällimmäiset ovat ympäröivien olosuhteiden ehdollistamia. Siitä syystä poliittisten asenteiden selittämisessä tulisi ottaa huomioon erilaisia väliintulevia muuttujia perinteis-

ten taustamuuttujien ohella. Myöskään oikeisto–vasemmisto-ulottuvuuden polarisaatiokysymykset eivät välttämättä ole immuuneja väliintuleville tekijöille. Jotkut aiheet saattavat neutralisoida ja poistua oikeisto–vasemmisto–vastakkainasettelun piiristä. Epäily itsensä aiheutetusta työttömyydestä tuskin on enää suuri jakolinjojen luoja, ja selitys juontuu dramaattisesta talouden tilan huononemisesta.

LÄHTEET

- Abrams, Mark (1964): *Party Politics After the End of Ideology*. Teoksessa Allardt, Erik & Littunen, Yrjö (toim.) *Cleavages, Ideologies and Party Systems*. Transactions of the Westermark Society 10. Turku.
- Allardt, Erik (1964): *Patterns of Class Conflict and Working Class Consciousness in Finnish Politics*. Teoksessa Allardt, Erik & Littunen, Yrjö (toim.) *Cleavages, Ideologies and Party Systems*. Transactions of the Westermark Society 10. Turku.
- Aron, Raymond (1962): *The Opium of the Intellectuals*. New York.
- Bell, Daniel (1960): *The End of Ideology*. New York.
- Christenson, Reo & Engel, Alan & Jacobs, Dan & Rejai, Mostafa & Waltzer, Herbert (1972): *Ideologies and Modern Politics*. London.
- Dalton, Russell & Flanagan, Scott (1984): *Parties Under Stress: Realignment or Dealignment in Advanced Industrial Societies*. *West European Politics* 7(1): 7–23.
- Deutsch, Emeric & Lindon, Denis & Weill, Pierre (1966): *Les Familles Politiques d'aujourd'hui en France*. Paris.
- Hildebrandt, Kai & Dalton, Russell (1977): *Die neue Politik: Politischer Wandel oder Schönwetterpolitik?*. *Politische Vierteljahresschrift* 18(3): 230–256.
- Himmelstrand, Ulf (1970): *Depoliticization and Political Involvement*. Teoksessa Allardt, Erik & Rokkan, Stein (toim.) *Mass Politics*. New York.
- Inglehart, Ronald ja Klingemann, Hans (1976): *Party Identification, Ideological Preference and the Left-Right Dimension among Western Mass Publics*. Teoksessa Budge, Ian & Crewe, Ivor & Farlie, Dennis (toim.) *Party Identification and Beyond*. New York.
- Inglehart, Ronald ja Sidjanski, Dusan (1976): *The Left, The Right, The Establishment and the Swiss Electorate*. Teoksessa Budge, Ian & Crewe, Ivor & Farlie, Dennis (toim.) *Party Identification and Beyond*. New York.
- Jääsaari, Johanna ja Martikainen, Tuomo (1991): *Nuorten poliittiset valinnat*. Helsinki.
- Kleinberg, Benjamin (1973): *American Society in the Post-industrial Age*. Columbus.
- Knutsen, Oddbjörn (1985): *Politiske verdier, konfliktlinjer og ideologi*. Oslo.

- Knutsen, Oddbjörn (1986): Political Cleavages and Political Realignment in Norway: The New Politics Thesis Reexamined. *Scandinavian Political Studies* 9(3): 235–264.
- Knutsen, Oddbjörn (1989): Cleavage Dimensions in the West European Countries. *Comparative Political Studies* 21(4): 495–533.
- Lane, Robert (1965): The Politics of Consensus in an Age of Affluence. *American Political Science Review* 59(4): 874–895.
- Lane, Robert (1966): The Decline of Politics and Ideology in a Knowledgeable Society. *American Sociological Review* 31(5): 649–662.
- Larsson, Reidar (1990): *Politiska ideologier i vår tid*. Lund.
- Lipset, Seymour M. (1967): *Political Man*. Baltimore.
- Lipset, Seymour M. (1971): The Changing Class Structure and Contemporary European Politics. Teoksessa Dogan, Mattei & Rose, Richard (toim.) *European Politics*. A Reader. London.
- Lipset, Seymour M. (1985): *Consensus and Conflict*. New Brunswick.
- Martikainen, Tuomo & Yrjönen, Risto (1983): V. 1982 presidentinvaalit. Tulkintaa poliittisen mobilisaation näkökulmasta. Yleisen valtio-opin laitoksen tutkimuksia 46. Helsinki.
- Nissinen, Marja (1991): *Politiikan lama – ideologioiden ehtymistäkö? Perinteisten ristiriitojen elinvoimaisuus poliittisten vastakohtaisuuksien synnyttäjinä*. Yleisen valtio-opin pro gradu tutkielma. Helsinki.
- Rejai, Mostafa (toim.) (1971): *Decline of Ideology?* Chicago.
- Rejai, M. & Mason, W.L. & Beller, D.C. (1971): Empirical Relevance of the Hypothesis of Decline. Teoksessa Rejai, Mostafa (ed.) *Decline of Ideology?* Chicago.
- Rokeach, Milton (1973): *The Nature of Human Values*. New York.
- Sainsbury, Diane (1986): The End of Ideology Debate Revised: An Appraisal of Definitional and Theoretical Issues. *Scandinavian Political Studies* 9(2): 111–128.
- Torgensen, Ulf (1962): The Trend towards Political Consensus: The Case of Norway. *Acta Sociologica* 6(2): 159–172.